

ЦЕНТЪРЪТ ЗА НАСТАНЯВАНЕ ОТ СЕМЕЕН ТИП ЗА ДЕЦА И МЛАДЕЖИ В РИСК – ЕЛЕМЕНТ ОТ СИСТЕМАТА ЗА СОЦИАЛНОПЕДАГОГИЧЕСКА ПОДКРЕПА

Катерина Златкова-Дончева

В условията на бързи темпове на глобализация, технологична промяна във всички аспекти на живота и променящи се ценности в обществото е необходимо цялата система, обективираща различен вид възпитателни и педагогически взаимодействия, да актуализира и осъвремени основните си приоритети.

Съвременната обществена действителност е наситена с голяма динамика в процесите на развитие и действия, с интензивен информационен поток, реализиращ се във високо технологизирана среда на общуване. Това създава предпоставки за по-бърза комуникация и развитие на младите хора, но и предпоставя много ситуации за изпадането им в риск под влиянието на скритите опасности и вреди, които биха могли да се реализират по отношение на личностния и социален статус на хората [2, 5].

Актуализирането и реструктурирането на отделните елементи от системата за социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск, е от съществено значение за цялостното функциониране и ефективност на системата.

Целта на настоящата статия е систематизирано да се представи и анализира една нова и утвърждаваща се форма за социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск – Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи (ЦНСТДМ), като алтернатива на специализираните институции и като елемент от системата.

Сред основните задачи на настоящата разработка, е да се направи преглед на структурата и процесуалните аспекти на този тип социална услуга за деца и да се изведе вариант за категоризация на основните понятия и характеристики на база утвърдената методическа основа в нормативните регулативни източници.

I. Същност и възникване на Центъра за настаняване от семеен тип за деца и младежи

От началото на 2000 година насам, в системата за социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск се реализират поредица от

реформи. По-съществените промени в структурен и функционален план са започнати през 2000 г. когато се създава Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД), а през 2003 година се сформират отдели „Закрила на детето” като нови структури в рамките на съществуващите до момента Дирекции „Социално подпомагане” на общинско ниво. Въвежда се понятието „социална услуга” и започва поетапното създаване и развитие на социални услуги за деца, съобразно европейските политики за закрила на децата. През 2003 г. се приема дефиницията „специализирана институция”, посочена в Допълнителните разпоредби на Закона за закрила на детето, а именно: „домове-пансионен тип за отглеждане и възпитание на деца, в които те са трайно отделени от своята домашна среда” [1].

До 2007 г. в системата съществуват само специализирани институции за деца, диференцирани според възрастта, поведението и степента на развитие: Домове за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа (ДОВДЛРГ) от 3 до 7 и от 7 до 18-годишна възраст; Домове за медикосоциални грижи за деца (ДМСГД) от 0 до 3 години; Домове за деца и младежи с умствена изостаналост (ДДМУИ); Домове за деца и младежи с физически увреждания и съхранен интелект (ДДМФУСИ); Социално-педагогически интернати (СПИ), предназначени за деца с противообществени прояви и Възпитателно училище – интернат (ВУИ) – за деца с девиантно и делинквентно поведение и прояви (бившите Трудово-възпитателни училища – ТВУ). Дотогава мнозинството от социално-педагогическите институции за деца се контролират и управляват от Министерство на образованието и науката. След началото на реформите, домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа (ДОВДЛРГ) се прехвърлят за управление към общинските администрации, с методическо ръководене от страна на Министерството на труда и социалната политика (МТСП).

Така процесът на деинституционализация се предшества от процес на децентрализация на специализираните институции. Постепенно възрастовата диференциация в тях се променя, домовете за деца от 3 до 7 години поетапно се закриват и децата се настаняват в домове за деца в училищна възраст, като възрастовата граница пада: от 3 до 18 години. ДОВДЛРГ получават ново наименование – Дом за деца, лишени от родителска грижа (ДЛРГ), като от наимено-

ванието отпада „отглеждане и възпитание”. Тази промяна е от съществено значение, тъй като изцяло сменя основния фокус, целите и задачите на този тип социалнопедагогически институции. Според изследване на УНИЦЕФ и Институт за социални дейности и практики (ИСДП), направено през 2007 година, се констатира, че в ДОВДЛРГ качеството на грижата за децата не съответства на регламентираните в Наредбата за критерии и стандарти за социални услуги за деца и се работи по модел, който ориентира грижите най-вече в посока, свързана със задоволяване на образователните потребности на децата, а големият брой на децата и малкият брой специалисти затруднява индивидуализирането на грижата. В изследването прави впечатление липсата на едно от основните понятия на педагогическата наука – възпитание, което почти изцяло е заменено от понятията „грижа” и „услуги”. Новата политика насърчава развитието на алтернативни услуги за деца и семейства в България.

През 2009 г. се приема Национална стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България”, чиито цели са превенция на рисковете, ранна интервенция, подкрепа на семействата и осигуряване на семейна или близка до семейната среда и се осъществява предимно от ОЗД, посредством два вида дейности: реинтеграция в биологичното семейство и превенция на изоставянето. Деинституционализацията е процес на замяна на институционалната грижа за деца с грижа в семейна или близка до семейната среда в общността, като не се ограничава само до извеждане на децата от институциите. Това е процес на предотвратяване на настаняванията на деца в институциите, създаване на нови възможности за децата и семействата да получат подкрепа в общността [4, 3].

През септември 2008 година по инициатива на УНИЦЕФ и в резултат на известния в общественото пространство документален филм на британската телевизия Би Би Си „Изоставените деца на България”, се създава и първият Център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ), наречен „Малък семеен дом” в град Русе, където са настанени деца от Дом за деца и младежи с умствена изостаналост, с. Могилино. След това започва поетапното разкриване на такива центрове в цялата страна.

Единствените алтернативни на специализираните институции форми на грижа, преди реформите от 2007 г. насам, са създадените

през 90-те години на 20 век SOS – детските селища в гр. Трявна и с. Дрен, и SOS младежките домове в София и Велико Търново, които предоставят среда, близка до семейната и като форма се доближават до центровете за настаняване от семеен тип. Те се предоставят от Сдружение SOS детски селища България, член на международната организация за социално развитие SOS Киндердорф Интернационал.

Центърът за настаняване от семеен тип за деца и младежи (ЦНСТДМ) е социална услуга от резидентен тип, която предоставя жизнена среда за пълноценно израстване и развитие на деца и младежи, за които към момента на настаняване не е възможно да бъдат отглеждани в биологичното им семейство, в семейството на близки и роднини или в приемно семейство.

В центъра се създава среда, близка до семейната, при която децата/младежите получават необходимата им индивидуализирана грижа, подкрепа за личностно развитие и за изграждане на умения за самостоятелен и независим живот. Организирането на живота и дейностите в него са насочени към създаването на възможности за децата и младежите да участват равнопоставено в живота на местната общност [5, 3].

Капацитетът на центровете е до 15 деца/младежи, които могат да бъдат на различна възраст, пол и степен на увреждане.

II. Основни понятия и характеристика на ЦНСТ

Предметът на дейност на ЦНСТ е целенасочено оказване на социалнопедагогическа подкрепа на децата и младежите в риск за задоволяване на техните потребности и подпомагане на социалната им интеграция и личностната реализация.

Основната **цел** на ЦНСТ е осигуряване качеството на живот за пълноценно физическо, емоционално, познавателно развитие и социално включване на всяко дете в естествената за него среда, близка до семейната; оцеляване и задоволяване на основните материални, духовни и социални потребности; промяна на непосредствената околна среда на клиента за преодоляване на проблемите; формиране на качества.

Задачите на ЦНСТ са:

- Задоволяване основните жизнени потребности на децата от храна, подслон, сигурност, развитие и осигуряване на условия за по-добро качество на живот.

- Осигуряване на благоприятна, безопасна и сигурна среда за живеене, в която децата да израстват и развиват пълноценно своите възможности.

- Развиване на различни умения и формиране на ценности и качества сред децата и младежите в риск.

- Осигуряване на равнопоставено участие в живота на местната общност.

- Осигуряване на гарантиран достъп до специализирани здравни, социални, образователни и други услуги в общността.

- Осигуряване на адекватна на потребностите подкрепяща среда.

- Осъществяване на дейности за възпитание и формиране и развитие на хигиенни навици, умения за общуване, упражняване на различни социални роли и тяхното овладяване; подкрепа за реализиране на пазара на труда след навършване на пълнолетие.

- Осигуряване на възможности за информиране и включване на семейството в живота на детето по време на неговото пребиваване в ЦНСТ, когато това би имало положителен възпитателен ефект и влияе благоприятно за неговото развитие и психофизиологичен статус.

- Оказване на подкрепа на децата и младежите за изграждане и поддържане на връзка със семейството, родители и близки.

- Оказване на подкрепа и подготовка на децата при възникване на възможност за осиновяване и настаняване в приемна грижа.

- Осъществяване на подготовка за самостоятелен и независим живот след напускане на социалната услуга и включване в живота на общността, когато това е възможно.

- Реализиране на планиране и индивидуализиране на грижите за всяко дете въз основа на екипно обсъждане и екипно вземане на решение.

- Осигуряване условия за адаптацията на детето в ЦНСТ.

- Осигуряване на възможност за интегриране на личната история на детето в процеса на работата с него, като по-важните събития от живота му се документират и отразяват.

- Осигуряване на възможност на децата/младежите за изразяване на мнение по въпроси, свързани с бита, живота и взаимоотношенията в ЦНСТ преди вземане на решения, които пряко или косвено го касаят.

- Насърчаване на взаимоотношенията между детето и значими за детето хора и външния свят.

- Подпомагане на детето за вписването му в социалната среда.

Средствата за постигане на целите на ЦНСТДМ са:

- Осигуряване на материална база и човешки ресурси за задоволяване на потребностите от храна, подслон и сигурност.

- Реализиране на дейности, свързани с развитие на социални умения и подготовката на подрастващите за социално включване и интеграция в обществото.

Осигуряване на равен достъп на децата до училище, детска градина, читалища, библиотеки, детски клубове и занимални, общински центрове за работа с деца, спортни клубове, детски площадки и др.

- Осигуряване на подходящи условия, архитектурна среда и оборудване, необходими за постигане на максимална самостоятелност на децата с увреждания в тяхното обслужване.

- Осигуряване на възможност за предварителна подготовка на детето след неговото постъпване, като планирането на грижите и интервенциите за него се основават на първоначалния период на наблюдение и обсъждане в екип.

Основните **принципи** на функциониране на ЦНСТДМ са:

- Гарантиране на най-добрия интерес на детето, съгласно Конвенцията на ООН за правата на детето.

- Зачитане на достойнството и личността на детето/младежа.

- Толерантност и уважение към личната история и етническата и културна идентичност на детето/младежа.

- Диференциация и индивидуализация при предоставянето на грижи – зачитане на индивидуалните особености на всяко дете, като се отчита динамиката на детското развитие и се предоставят възможности за пълноценно развитие на потенциала на децата, съобразно техните потребности и възможности.

- Децентрализация по отношение на целевата група – предоставяне на възможност на детето/младежа да изразява мнение, да прави личен избор и да взема решения по въпроси, свързани с неговия живот и бит, съобразно възможностите и възрастта си.

- Приемственост и системност на социалнопедагогическите взаимодействия и работата с детето/младежа от страна на различни институции и социални услуги.

- Помощ за самопомощ – подкрепяне и стимулиране на самостоятелността и развитието на детето, съобразно индивидуалните му особености.

- Конфиденциалност – поддържане на среда близка до семейната и предлагане на отношения на сигурност и доверие, трайни във времето.

- Активност – активно участие на детето в обществения живот.
- Целенасоченост на социалнопедагогическите взаимодействия.

- Сътрудничество и диалогичност.

- Практическа приложимост.

Специфичната роля, която ЦНСТДМ изпълняват в системата за социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск, се изразява във **функциите**, които са му присъщи. Те може да се дефинират съобразно класификацията за функциите на социалната педагогика от руските изследователки Ю. Василкова и Т. Василкова, които ги извеждат в следните направления: социални функции, възпитателни функции, социално-правни и социално-рехабилитационни функции [3, 34].

Социалните функции свързват с:

- Подкрепяща – емоционална психолого-педагогическа и социална подкрепа на деца в рискована ситуация за намиране на адекватно решение на проблеми и ситуации, свързани с неговото психическо и физическо оцеляване и с личната му история.

- Контролно-оценъчна – изучаване на детето, на неговото състояние, отношение в семейството, в училище, в групата, на неговия емоционален, социален, поведенчески и познавателен статус състояние в стадия на конфликта посредством изготвянето на социални оценки.

- Комуникационна.

- Проективна и планиращо-регулативна.

- Интегративна.

Възпитателни функции:

- Активизираща и мобилизираща – насърчаване на детето към самовъзпитание, самообучение и умение самостоятелно да организира своя живот и поведение.

- Развиваща.

- Познавателна.

- Адаптационно-социализираща.

- Нравствено-хуманистична.
- Личностно-центрирана.

Социално-правни функции:

• Информационно-консултативна – изразява се в грижата за правото на защита на децата и осигуряване на информираност за техните права и задължения, като част от общността и като пълноправни членове на обществото.

• Предпазваща – осигуряваща закрила от насилие и злоупотреби.

- Овластяваща.
- Превантивна.

Социално-рехабилитационни функции:

- Корекционно-компенсаторна.
- Трансформираща и преобразуваща.
- Рехабилитационна.
- Превантивно-профилактична.

III. Методика на работата на ЦНСТДМ

Организация, управление и документация

Центровете за настаняване от семеен тип за деца и младежи са резидентна услуга, която може да се предоставя по два начина: от съответната Община по местонахождение или чрез доставчици на социални услуги, които обикновено са неправителствени организации. Доставчиците задължително се лицензират от Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД) и се вписват в Регистъра на доставчици на социални услуги на Агенцията за социално подпомагане (АСП). Доставчикът изготвя План за развитие на услугата, който се разработва въз основа потребностите на децата и нуждите на областта. Планът включва две основни части: описание на услугата и визия за бъдещото развитие на ЦНСТДМ. Описанието на услугата съдържа целите, принципите, средствата, дейностите, материалната база и информация за капацитета, броя и вида на целевата група, организационна структура, човешки ресурси, мониторинг, финансови средства и задължителната документация, която центърът поддържа. Перспективите и визията за бъдещото развитие на резидентната услу-

га се изготвя за срок от три години и съдържа информация за основните направления за развитие на грижите, възпитанието на децата, организацията на работния процес, компетенции на специалистите, координация и сътрудничество с други институции.

В рамките на Плана за развитие се разработват политики, ръководства и процедури за персонала и има ясни правила за организиране дейността на ЦНСТДМ, външна и вътрешна комуникация и екипност. Правилник за вътрешния ред, месечен работен график за служителите, Регистър за ползвателите на социалната услуга, лични досиета на всяко едно дете, План за грижи (индивидуален план) на всяко дете, входящ и изходящ дневник, инвентарни книги, книга за жалби, протоколни книги от екипни срещи и срещи с родители, тетрадка за вписване и съхранение на информация за протичане на работната смяна, присъствена книга на потребителите, са сред основните документи, които са част от задължителната документация на центъра.

Важен акцент в организацията на дейността на ЦНСТДМ е участието, което децата вземат в този процес. Създават се условия за свободно изразяване на мнение и вземане на самостоятелно решение на децата по различни въпроси, свързани с вътрешния ред и ежедневието чрез изслушване, общуване с персонала и другите деца, споделяне на своите желания, допитване до техните желания, участие в изработването на Плана за грижи (индивидуалния план), включване в екипни срещи, обсъждания и срещи с ключовия социален работник. В процесуален план домовете за деца, лишени от родителска грижа имат сходни дейности, поддържат почти същата документация и следват същите принципи и задачи, но поради големия брой деца, малкия брой персонал и липсата на достатъчно лично пространство, организацията на вътрешния ред, ритъм и бит значително се различават с акцент на груповия начин на живот и неблагоприятни условия за реализиране на индивидуализирана грижа.

Обхват на услугата и функциониране на ЦНСТДМ

Според новото Методическо ръководство за условията и реда на предоставяне на тази социална услуга, прието през 2014 г. и разработено от Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД), съобразно Наредбата за критериите и стандартите за социални услуги за деца,

са определени няколко основни стандарта и задължителни дейности, които се реализират в рамките на ЦНСТДМ:

1. Осигуряване на 24-часова грижа и подкрепа и възможност за посрещане на основните жизнени потребности – подслон, храна, лични вещи, облекло, обувки, хигиена, в зависимост от нуждите и индивидуалните особености и мнение на детето. Ритъмът на живот на всяко дете протича съобразно неговите потребности и желания. Всички правила за организацията на живота в ЦНСТДМ, отговорностите, задълженията и правата на децата и младежите са определени в Правилника за вътрешния ред, като предварително са обсъдени с тях. Важен акцент и основна разлика между тази нова резидентна услуга и домовете за деца, лишени от родителска грижа, е индивидуализацията на грижата и стремежа към максимално доближаване до условия, близки до семейната среда. В ДДЛРГ индивидуалният подход е трудно изпълним, поради липсата на необходимото лично пространство, достатъчен брой специалисти, големия брой деца и груповия начин на живот.

2. Осигуряване задоволяването на здравни потребности – децата получават навременни и адекватни здравни грижи и услуги, помощ, лечение и рехабилитация с цел опазване и съхраняване здравето и живота им. На всяко дете се осигуряват и възможности за отдих и спорт. Развиване на хигиенни навици, здравна култура и възпитание, хигиена на личното пространство, умения за здравословен начин на живот са едни от важните задачи на тази социална услуга. В ЦНСТДМ са въведени ясни правила и писмени процедури за осигуряване на достъп до здравни грижи.

3. Осигуряване на емоционална и психологическа подкрепа, която включва социалнопедагогическо и психологическо консултиране и психотерапия, посредством които детето получава възможности за подобряване психическия и емоционалния му статус, за развитие в личностен, познавателен, емоционален и социален план, за стимулиране изявата на детето и преодоляване на травматични събития от неговия живот (раздяла, изоставяне, преживяно насилие, живот в институция и др.). Психологическата подкрепа се осъществява на базата на специализирана оценка на потребностите и плана за грижа (индивидуалния план), които се разработват и актуализират в условията на мултидисциплинарен екип от специалисти.

Персоналът и специалистите на ЦНСТДМ също получават възможност за психологическа подкрепа в своята работа, като според Методиката за определяне числеността на персонала в специализираните институции и социалните услуги в общността, е посочено, че наличието на психолог в ЦНСТДМ е задължително, въпреки че на практика не всички такива центрове реално имат назначени психолози. Има случаи, в които се ползват психолози от други социални услуги (Дневен център, Център за обществена подкрепа, Център за социална рехабилитация и интеграция и т.н.). При необходимост ЦНСТДМ осигурява и допълнително психологическо консултиране. Психологическата подкрепа на груповия процес и на персонала се осъществява под формата на екипна работа. Провеждането на супервизии, интервизии и обучения на персонала от външни специалисти, играе важна роля за повишаване капацитета на социалната услуга, на специалистите, работещи в нея и на качеството на грижа и социалнопедагогическа подкрепа. В специализираните институции също се осигуряват възможности за психологическо консултиране, но поради по-големия брой деца, то се реализира по-неефективно с оглед липсата на време за индивидуална работа.

4. Осигуряване на достъп на всяко дете до подходящо заведение за предучилищно и училищно образование и възпитание – включване на детето в образователния процес и подпомагане на обучението, индивидуализирана образователна подкрепа, съдействие за продължаване образованието във ВУЗ, според потребностите на децата. Детето участва в общообразователния процес и постига развитие и придобива качества и умения, съобразно индивидуалните си възможности. Осигурява се прием на всяко дете в подходящо учебно заведение, като съвместно с мултидисциплинарния екип, се определя най-подходящата форма за достъп до предучилищно образование. Записването и изборът на училище се осъществява от екипа на ЦНСТДМ, съобразявайки се с възможностите, интересите и желанията на детето.

Децата, които имат нужда от допълнително или специализирано обучение, получават възможност и достъп до специализирани центрове за обучение и социални услуги или комплекс от социални услуги, центрове за работа с деца по посока повишаване мотивацията за учене и превенция на отпадането от училище, осигуряване на допъл-

нителна специализирана помощ от външни специалисти като логопед, специален педагог, рехабилитатор, чрез арттерапия, групова работа и други методи.

Ключовият социален работник на детето подкрепя работата на ресурсния учител, ако има необходимост от такъв, като приоритетна е работата с детето за интеграцията му в масово училище. Екипът на ЦНСТДМ съдейства за домашната самоподготовка на децата и за включването им в извънкласни и извънучилищни форми на обучение, трудово възпитание и професионално ориентиране. В ДЦЛРГ по-трудно се осъществява този процес, поради липсата на пространство и възможности за индивидуализирана подкрепа.

5. Подготовка и развитие на жизнени умения за самостоятелен и независим живот, отдих и свободно време – ЦНСТДМ създава условия за придобиване на умения за самостоятелност и автономност на децата, в зависимост от техния потенциал и индивидуални възможности. Осигуряват се условия за подготовка на децата за независим живот и придобиване на жизнени, битови и социални умения – всекидневни умения за живот, умения за живот в общността, социални и личностни умения за живот, полово възпитание и култура, грижа за външния вид и хигиена, умения за поддържане на самостоятелно домакинство (готвене, пране, гладене и т.н.), разпределение на личен бюджет, организация и управление на личното време. Екипът на центъра осигурява и съдействие на децата за пълноценно включване в социалния живот, развиване на умения за общуване и разширяване на социалната мрежа за подкрепа. Той организира свободното време на децата и осигурява условия за включването им в разнообразни дейности, клубове, форми на отдих и лагери, спортни и творчески школи, занимания и инициативи, съобразно индивидуалните им интереси и особености за развиване на техния потенциал, като този тип дейности имат важен и пряк възпитателен ефект.

Организирането на свободното време на децата и развитието на жизнените умения за самостоятелен и независим живот са много трудно осъществими в специализираните институции за деца и често се оказва, че това са най-слабо застъпените форми на подкрепа там. Причините за това са липсата на достатъчно персонал, липсата на лично пространство, големият брой деца и груповият начин на живот, който не създава предпоставки за индивидуализирана подкрепа и съобразяване с личните особености и интереси на детето.

6. Работа с родители и семейства – осигурява се възможност на децата за поддържане на контакт с близки и роднини, както и да създават връзки с приемни семейства и осиновители, съобразно най-добрия интерес на детето. Насърчава се поддържането на връзката на детето с родители, близки и значими за него хора. Възстановяването и поддържането на връзката със семейството се базира на реализираната оценка на потребностите на детето, отразена в индивидуалния му план за грижи. Екипът на центъра създава условия детето да познава своята лична история и принадлежност и да създава и поддържа емоционална връзка със своите близки и роднини. Осигурява се защитено пространство, сигурност и време за срещи между детето и неговите родители, кандидат-осиновители или бъдещи приемни семейства, при условие, че това не застрашава живота, здравето и сигурността на детето.

7. Работа с общността, други институции и организации – ЦНСТДМ създава партньорства и взаимодействия с различни институции, организации и представители на местната общност. Реализират се дейности за интегриране на центъра и децата в живота на общността и се създават предпоставки за социално включване на децата и младежите в нея. Инициират се дейности, насочени към активното и позитивно представяне на ЦНСТДМ чрез публични дискусии, кръгли маси, като същевременно се ангажира и общността и се привлича обществена и доброволческа подкрепа за по-ефективното функциониране на центъра. ЦНСТДМ създава партньорска мрежа и с неправителствени организации, местни и национални медии и институции. Тази дейност на центъра е от изключителна важност, тъй като средствата за издръжката му, определени със стандартите за делегиране от държавата дейности, често се оказват недостатъчни за реализирането на всички дейности, заложи в подзаконовите нормативни актове и правилници. Външните неправителствени организации, общности и дарители подпомагат задоволяването на онези потребности и нужди на децата, които по-трудно се осъществяват само на база средствата, осигурени от държавата.

В ЦНСТДМ се осъществява и разработена процедура за закрила и защита от насилие и злоупотреби, която е важен елемент от социалнопедагогическата подкрепа на децата в риск.

Развитие на случая в ЦНСТДМ

Една от основните разлики между Домовете за деца, лишени от родителска грижа и Центъра за настаняване от семеен тип за деца и младежи, е в процесуално-функционален план при реализацията на социалнопедагогическата подкрепа на деца в риск. В ЦНСТДМ нормативно е определена процедура, наречена развитие на случая, в която целенасочено, последователно и систематично се определя и проследява целият процес на индивидуална грижа за всяко едно дете – от момента на настаняването му в резидентната услуга до известен период след напускането на ЦНСТДМ. Редът и стандартите, по които това се извършва, се определят от Методическото ръководство за условията и реда за предоставяне на социалната услуга ЦНСТДМ.

Настаняване и вход в услугата

Всеки случай се приема на базата на ясно определени критерии и процедури. Дирекция „Социално подпомагане” (ДСП) чрез Отдел „Закрила на детето” (ОЗД) предприема мярка 5 – предоставяне на социални услуги – резидентен тип. Настаняването на детето извън семейството се налага като мярка за закрила след изчерпване на всички възможности за закрила в семейството, освен в случаите, когато се налага спешното му извеждане [1]. То се извършва от съда, а до произнасянето на съда, ДСП по настоящия адрес на детето извършва временно настаняване по административен ред. Настаняването е предвидено в плана за действие на детето, който предвижда отглеждането му извън биологичното семейство и няма възможност да бъде настанено при близки и роднини или в приемно семейство. Настаняването е съобразено с мнението на детето в зависимост от възрастта му, когато не е в разрез с неговите интереси и то е подготвено предварително и запознато с новата му среда на живеене. Мярката се предприема след извършена социална оценка, план за действие и социален доклад.

До 2013 г. в ЦНСТДМ се настаняват само деца до 18 години и по изключение младежи до навършване на 20 години, ако все още учат за своето средно образование. След направените промени през 2014 г. в Методическото ръководство, настаняване и пребиваване в резидентната услуга се допуска и за младежи на възраст от 18 до 29

години, като това става с молба на самия младеж до Дирекция „Социално подпомагане” и се придружава с оценка на потребностите от отдел „Хора с увреждания и социални услуги”. Обикновено подобен престой в услугата се осъществява при младежи с различна степен на увреждане и според степента на тяхното развитие, съобразно потребностите и желанието им, но в Методическото ръководство това не е изрично регламентирано и подобна мярка е правно осъществяваема и при други младежи. Младежът или законният му представител сключва с доставчика договор за ползване на социални услуги. Настаняването на пълнолетни лица се осъществява със заповед на директора на съответното ДСП, ако резидентната услуга е делегирана от държавата дейност, а когато е общинска дейност – със заповед на кмета на съответната община.

Входът в услугата е планиран и се осъществява след предварителни срещи между представители на ЦНСТДМ, ОЗД, на които се определя за детето ключов социален работник от центъра и се събира подробна информация за детето – потребности, интереси, лична история, здравен и образователен статус, поведение, привързаност, способности, умения, взаимоотношения с родителите, хронология на настаняванията, в случай че е било под институционализирана грижа. Самото дете се подготвя по щадящ начин за причините за настаняването, условията, възможностите и организацията на живота за новата за него среда, в която ще попадне.

При приема на детето в ЦНСТДМ, то се придружава от поредица документи, съдържащи информация за здравен, образователен, семеен статус, както и оценка на психомоторното му състояние.

Работата по случай в ЦНСТ се осъществява на принципа на сътрудничество и партньорство с ДСП, доставчика на социалната услуга, детето и неговите родители или законни представители. Всяко дете получава грижа и услуги, съответстващи на неговите потребности и на заложените в Плана за действие, разработен от ДСП или Индивидуалния план. Работата по случай се организира от ключовия социален работник, който ръководи целия процес по адаптацията и запознаването на детето с реда и вътрешната организация на Центъра, координира изпълнението на Индивидуалния план и социална оценка, взаимодейства с други институции, оказва подкрепа на детето

за развиване на неговия потенциал, с оглед успешното му социално включване, следи за постигането на заложените цели, задачи, дейности и инициира сформирването на мултидисциплинарен екип по конкретния случай, включващ членове на екипа на ЦНСТДМ и външни специалисти. Той се събира периодично за обсъждане на развитието на случая и детето също участва в провеждането на такива срещи. В ДДЛРГ също се сформират и срещат мултидисциплинарни екипи и се поддържа сходна документация.

Специализираната социална оценка, която екипа от специалисти заедно с ключовия социален работник изготвят в срок от 6 до 8 седмици след настаняване на детето, включва информация за следните области: здраве и физическо развитие на детето, психомоторно и езиково развитие на детето, безопасна среда и сигурност – оценка на риска, познавателни и образователни потребности, емоционално-поведенчески особености, културни, религиозни, езикови и етнически специфики, идентификация на личната история на детето, свободно време и отдих, връзка с роднини и близки, история на negliжиране и насилие, възможности за социално включване и социални умения. На база на социалната оценка, ключовият социален работник изготвя План за грижи/индивидуален план и запознава детето с него на достъпен език. Планът за грижи се актуализира и преразглежда най-малко веднъж на шест месеца, като такива се провеждат и по-често при настъпване на обстоятелства, налагащи това или по преценка на водещия социален работник от ОЗД. Ключовият социален работник свиква мултидисциплинарни срещи, на които се преразглежда Плана за грижи в присъствието на младежа, екип на ЦНСТДМ, ОЗД и родителите или законен представител. При всеки преглед на Плана се изготвя доклад за развитието на случая, а след всяка такава среща, случая се протоколира и документира.

За всяко дете, настанено в ЦНСТДМ, се води лично досие, съдържащо следната информация: лични данни, заповед за настаняване и решение от районния съд, оценка на случая, план за действие, социален доклад от ОЗД, специализирана оценка, индивидуален план, направления за ползване на други социални услуги, доклади за развитие на случая, протоколи от екипни срещи, медицинска и образователна документация, лична история на детето, личен дневник, снимка и др. Достъп до досието на детето имат ключовият социален работник,

членовете на екипа и контролни органи при спазване изискванията за поверителност на информацията. Детето има право на достъп до досието си в зависимост от степента на развитие, ако това е в негов интерес и само в присъствието на ключовия социален работник.

Прекратяване на настаняването и изход от услугата

Настаняването в ЦНСТДМ се прекратява при следните условия: за детето/младежа има осигурена възможност да живее в защитена и сигурна среда, има изградени умения за самостоятелен живот, има изградена жилищна среда и възможност за работа или други услуги за подкрепа, при установяване на неподходящи условия и недостатъчни възможности за стимулиране на правилното развитие на детето, при навършване на определената възраст в съответствие с Плана за грижи и Плана за действие и при извършена предварително подготовка за напускане на институцията, по желание на младежа, навършил пълнолетие, при предприемане на друга мярка за закрила от ОЗД, включително настаняване в приемно семейство, осиновяване, реинтеграция или настаняване при близки и роднини. Прекратяването се осъществява след като детето/младежът са информирани по подходящ начин и са подготвени за напускане на услугата, като за тях е осигурена сигурна и стимулираща среда за развитие, с която са добре запознати. Ако прегледите на случая и плана за грижи покажат необходимост от удължаване срока на настаняването на дете, директорът на ДСП издава нова заповед. Възможно е и удължаването настаняването на младежи над 29 години, ако това е необходимо с оглед осигуряване на автономност, самостоятелност и сигурна среда след напускане на резидентната услуга и чрез насочване към друга подходяща социална услуга.

При прекратяване на настаняването, ключовият социален работник изготвя доклад с предложение до ОЗД, в който се прави оценка на постигнатите резултати. Директорът на ДСП издава заповед за прекратяване по предложение на водещия социален работник от ОЗД, а ако е необходимо ДСП предприема друга мярка на закрила. Досието на детето се архивира.

След прекратяването, случаят се проследява и член от екипа на ЦНСТДМ подкрепя детето през целия период на прехода включително 3 месеца след напускането, когато това е в най-добрия интерес

на детето относно адаптацията му в новата среда и с пълното съгласие на всички заинтересовани страни.

Създаването и развитието на резидентната услуга ЦНСТДМ е важна част от процеса на деинституционализация на децата в България, която е от съществено значение за адекватното и ефективно функциониране на системата за социалнопедагогическа подкрепа на децата в риск. Съществуването на тази услуга е функционалното продължение и същевременно алтернатива на специализираните институции за деца, като водещ принцип, който отличава ЦНСТДМ от ДДЛРГ е индивидуализация на грижата и стремежа към осигуряване на децата условия, близки до семейната среда. Целият процес на деинституционализация, предшестван от децентрализация на социалнопедагогическите институции, съобразно Европейските политики и нормативи, води до създаването на нов технологичен модел на социалнопедагогически взаимодействия.

В изследването на УНИЦЕФ и Института за социални дейности и практики (ИСДП) „Децентрализация на домовете за деца, лишени от родителски грижи – предизвикателства и възможности”, от 2007 г., е налице следното противоречие: посочва се, че процесът на деинституционализация е бил забавен поради закъснялото реструктуриране на ДОВДЛРГ и отделянето им от Министерство на образованието и науката и рисковете при децентрализацията се крият в отношението към децата, методологията на работа, капацитета на персонала и като основен проблем е идентифицирана колективната методология при работата с децата. Същевременно се констатира, че учебният процес в занималните на Домовете за деца е занемарен и „много от интервюираните деца посочват, че си пишат домашните в спалните помещения на импровизирани маси и нощни шкафчета, без помощта на възпитателите, които обикновено са сами по време на дежурство. След отпадане на задължението за предоставяне на образователна услуга, занималните е добре да останат като място, където децата да могат на спокойствие да четат и да си подготвят уроците, защото място и оборудване за тази цел в спалните помещения няма.” [6, 9]. Този проблем, идентифициран през 2007 г., все още не е намерил своето решение и той се мултиплицира в резидентните услуги. Ако през 2000 г. като водещ проблем се посочва липсата на среда и възможности за адекватна и индивидуализирана грижа,

то през 2014 г. все по-тревожен става образователният статус на децата, изоставането и отпадането от училище на деца, отглеждани в институции и резидентни услуги. В доклад на Български хелзински комитет (БХК) от 2010 година във връзка с функционирането на Дом за деца с умствена изостаналост „Св. Мария Магдалена”, с. Рудник, обл. Варна, се констатира дефицит на специалисти – специален педагог, психолог, логопед и това е посочено като проблем, който възпрепятства осъществяването на адекватна грижа. В изследването на УНИЦЕФ и Институт за социални дейности и практики (ИСДП) за Децентрализацията на ДДЛРГ от 2007 година също се констатира дефицит на капацитет сред специалистите. В Методическото ръководство за условията и реда на предоставяне социалната услуга ЦНСТДМ в точка 19.2 е посочен задължителният състав на персонала, работещ в центъра: ръководител, детегледачи/възпитатели, социален работник, медицински специалист в случай на потребност от такъв с оглед здравословното състояние на децата. Останалите длъжности са по преценка на доставчика на услугата. Прави впечатление приравняването на длъжността възпитател с длъжността детегледач. Според класификатора на професиите и длъжностите в България, детегледачът е със статут на санитар – не се изисква висше педагогическо или друго образование, а заплащането му е минимално. Същевременно методическото ръководство има отделни два стандарта само за човешките ресурси в ЦНСТДМ, където изрично е определено като фактор за качество на грижата и осигуряването на подходяща среда за развитие на детето, непрекъснатото повишаване капацитета на персонала – обучения и супервизии. Тези факти могат да се обобщят по следния начин:

- Проблемът с капацитета и подготовката на персонала и специалистите се идентифицира още през 2000 г. в началото на реформите.
- Ниската квалификация и липсата на капацитет сред персонала, работещ с деца в риск, води до понижаване качеството на грижата и невъзможност за нейната индивидуализация.
- Реформата в системата за социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск по пътя на деинституционализацията и създаването на социални услуги от резидентен тип, е съпътствана от стандарти и методики, в които не изискват конкретно педагогическо или друго висше образование сред персонала, който се грижи за децата.

Това противоречие е породено и от факта, че стандартите и методиката за ЦНСТДМ са едни и същи за различни целеви групи – и за деца с увреждания, и за деца без родителска подкрепа, и за младежи над 18 години, и за деца на възраст 3 – 18 години.

Възпитателният процес като понятие също липсва и е заменен с „обгрижване”. В анализите, изследванията и стратегиите от 2000 г. насам, възпитанието в социалнопедагогическите институции се идентифицира с образование, което противоречи на основните понятия и теоретични постановки на педагогическата наука. Предметът се дефинира като предоставяне на социални услуги, а не като социалнопедагогически взаимодействия. Нравствено-естетическите аспекти от възпитателното съдържание все по-рядко присъстват като цели и задачи на новите услуги. Тези изводи поставят редица предизвикателства пред социалната педагогика като теория и практика. Фактите сочат, че в реформите на системата за социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск, практиката предшества науката, което е тревожна тенденция и създава предпоставки както за създаването на вакуум между теория, практика и политика, така и за апробирането на нови методики, технологии и процеси без научноизследователска основа, която да минимизира риска от грешки.

Въпреки изведените противоречия, реформирането на системата за социалнопедагогическа подкрепа е факт и създава по-благоприятни условия за развитието, възпитанието, защитата и грижата за децата в риск.

Осигуряването на условия за лесна адаптация и грижа за подрастващите е условие за качествената им социализация – една от основните функции на възпитателния процес в системата за социалнопедагогическа подкрепа на децата в риск. Съвременните тенденции за индивидуализация на грижата, съобразно принципите на Европейската политика и изместването фокуса на педагогическото взаимодействие по посока субект-субектните отношения има влияние върху функционирането на отделните елементи в системата. Тя търпи структурни промени, в резултат на което се създават алтернативни форми, предоставящи социалнопедагогическа подкрепа и закрила, спазвайки принципите на диалогичност, съгласуваност, партньорство, толерантност и следване най-добрия интерес на детето.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Закон за закрила на детето*. Обн. ДВ. бр. 48 от 13 юни 2000 г., изм. ДВ. бр.75 от 2 август 2002 г., изм. ДВ. бр.120 от 29 декември 2002 г., изм. ДВ. бр. 36 от 18 април 2003 г., изм. ДВ. бр. 63 от 15 юли 2003 г., изм. ДВ. бр.70 от 10 август 2004 г., изм. ДВ. бр.115 от 30 декември 2004 г., изм. ДВ. бр. 28 от 1 април 2005 г., изм. ДВ. бр. 94 от 25 ноември 2005 г., изм. ДВ. бр.103 от 23 декември 2005г., изм. ДВ. бр. 30 от 11 април 2006 г., изм. ДВ. бр. 38 от 9 май 2006 г., изм. ДВ. бр. 82 от 10 октомври 2006 г., изм. ДВ. бр. 59 от 20 юли 2007 г., изм. ДВ. бр. 69 от 5 август 2008 г., изм. ДВ. бр.14 от 20 февруари 2009 г., изм. ДВ. бр.47 от 23 юни 2009 г., изм. ДВ. бр.74 от 15 септември 2009 г., изм. ДВ. бр. 42 от 4 юни 2010 г., изм. ДВ. бр. 50 от 2 юли 2010 г., изм. ДВ. бр. 59 от 31 юли 2010 г., изм. ДВ. бр. 98 от 14 декември 2010 г., изм. ДВ. бр.28 от 5 април 2011 г., изм. ДВ. бр. 51 от 5 юли 2011 г., изм. и доп. ДВ. бр. 32 от 24 април 2012 г., изм. ДВ. бр. 40 от 29 май 2012 г., **изм. ДВ. бр. 15 от 15 февруари 2013 г.**

2. *Кузманова-Карталова, Р.* Социално-педагогическа работа с деца в риск. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2013.

3. *Кузманова-Карталова, Р.* Теоретични основи и методически подходи в социалнопедагогическата работа. София: Е Принт, 2013.

4. Национална стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България” <http://sacr.government.bg/novini/2010/02/24/ministerskiyat-svet-prie-nacionalna-strategiya-viz/>.

5. Методическо ръководство за условията и реда за предоставяне на социалната услуга „Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи”. http://www.asp.government.bg/ASP_Client/ClientServlet?cmd=add_content&lng=1§id=13&s1=18&selid=18.

6. Децентрализация на домовете за деца, лишени от родителски грижи – предизвикателства и възможности. <http://nmd.bg/doklad-detsentralizatsiya-nadomovete-za-detsa-lisheni-ot-roditelski-grizhi-predizvikatelstva-i-vazmozhnosti>.

7. Правилник за организацията и дейността на домовете за деца, лишени от родителска грижа. http://www.asp.government.bg/ASP_Client/ClientServlet?cmd=add_content&lng=1§id=13&s1=15&selid=15

8. Правилник за прилагане на Закона за социално подпомагане. http://www.asp.government.bg/ASP_Client/ClientServlet?cmd=add_content&lng=1§id=13&s1=15&selid=15

9. Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца. http://www.asp.government.bg/ASP_Client/ClientServlet?cmd=add_content&lng=1§id=13&s1=16&selid=16

10. http://forsakenchildren.bghelsinki.org/wp-content/uploads/2010/09/Doklad-DDUI-Rudnik_bd.pdf.

11. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=601>.

12. <http://www.unicef.bg/bg/article/Finalen-otchet-za-proekta-Malka-detska-kashta-na-UNITsEF-Balgariya-izpalnyavan-v-podkrepa-na-detsata-ot-s-Mogilino-s-pomoshtta-na-bTV/447>

13. <http://sosbg.org/presa-mediya/press-info/>

ЦЕНТЪРЪТ ЗА НАСТАНЯВАНЕ ОТ СЕМЕЕН ТИП ЗА ДЕЦА И МЛАДЕЖИ В РИСК – ЕЛЕМЕНТ ОТ СИСТЕМАТА ЗА СОЦИАЛНОПЕДАГОГИЧЕСКА ПОДКРЕПА

КАТЕРИНА ЗЛАТКОВА-ДОНЧЕВА

Резюме

В статията се проследява структурата и процесуалните аспекти на социалната услуга резидентен тип Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи и се анализират стратегически документи, свързани с методическата ѝ обосновка.

В настоящата разработка е изведен вариант за категоризация на основните теоретични понятия и е направен е паралел с досега съществуващите социално-педагогически институции за деца, на които им предстои поэтапно закриване и деинституционализация, и е представена позиция относно начина, по който се реализират промените в системата.

Акцент е поставен върху индивидуализацията на грижата, материализирана посредством новата социална услуга Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи.

Ключови думи: Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи (ЦНСТДМ), деца в риск, социалнопедагогическа подкрепа на деца в риск, социални услуги за деца в риск, система за закрила на детето, деинституционализация

THE FAMILY CENTRE FOR CHILDREN AND YOUTH AS A UNIT
OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT SYSTEM
FOR CHILDREN AT A RISK

KATERINA ZLATKOVA-DONCHEVA

Summary

The article traces the aspects of structure and proceedings of the residential social service Family centre for children and youth and analyzes basic strategy documents relevant to its methodological justification.

The current discourse presents systematical categorization of the basic theory concepts and parallels to the currently existing social and pedagogical institutions for children that are about to be gradually terminated and deinstitutionalized and the author presents her position concerning the completed changes within the Child protection system.

The emphasis is set concerning the individual care aspects that is implemented within the new social service Family centre for children and youth.

Key words: Family centre for children and youth, children at a risk; social and pedagogical support of children at a risk; child protection system; social service for children at a risk, deinstitutionalization